

вати, що найбільш ймовірний час його виготовлення і використання припадає приблизно на середину XI ст. до нар. Хр. Сподіваємось, що дослідження вже наступних років допоможуть з'ясувати значно більше обставин, пов'язаних з угринівською знахідкою, в т.ч. й з мотивами укриття цього рідкісного типу меча у воді тихоплинного Серету.

Джерела та література: 1. Бандрівський М. Етно-культурна ситуація на заході України у постгавський час: голіградська культура й пам'ятки латорицької групи // МДАПВ. – 2008. – Вип. 12. – С. 127-161; 2. Кобаль Й. Історія розвитку мечів доби бронзи Закарпаття та їх інтерпретація // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород, 2010. – С. 208-222; 3. Павлів Д. Рідкісний бронзовий меч з Буковини // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2010. – С. 66-69; 4. Metzner-Nebelsick C. Der «Thrako-Kimmerische» Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder-und Hallstattzeit im sudostlichen Pannonien. – Rachen/Westf., 2002. – Т. 1. – 542 s.; 5. Pare Ch. Grundzuge der chronologie im ostlichen Mitteleuropa (11.-8. jahrhundert v.Chr.)// Beitrage zum ubergang von der bronzezur eisenzeit in Mitteleuropa. – Mainz, 1998.

УДК 904(477.85)«07/08»

Сергій ПИВОВАРОВ

ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ VIII-IX СТ. ПОБЛИЗУ С.РІДКІВЦІ В 2010 Р.

Стаття присвячена аналізу археологічних матеріалів, виявлених під час дослідження поселення райковецької культури на околиці с.Рідківців Новоселицького р-ну, Чернівецької обл. В ній характеризуються розкопані житла-напівземлянки, наземні споруди, робиться спроба їх інтерпретації та описуються виявлені на пам'ятці знаряддя праці, предмети озброєння, побутові речі та прикраси. Особлива увага звертається на рештки наземної будівлі №2, яка на думку автора, була ремісничою майстернею (кузнею).

Ключові слова: райковецька культура, житла-напівземлянки, піч-кам'янка, слов'янська кузня, ювелірні прикраси.

Сергей Пивоваров

ИССЛЕДОВАНИЯ СЛАВЯНСКОГО ПОСЕЛЕНИЯ VIII-IX ВВ. НЕДАЛЕКО ОТ С.РИДКОВЦЫ В 2010 Г.

Статья посвящена анализу археологических материалов, найденных во время исследования поселения райковецкой культуры на окраине с.Ридковцы, Новоселицкого р-на Черновицкой обл. В ней характеризуются раскопанные жилища-полужемлянки, наземные сооружения, предпринимается попытка их интерпретации и описываются найденные на памятнике

орудия труда, предметы вооружения, бытовые изделия и украшения. Особое внимание обращается на остатки наземного сооружения №2, которое, по мнению автора, было ремесленной мастерской (кузницей).

Ключевые слова: райковецкая культура, жилища-полужемлянки, печь-каменка, славянская кузница, ювелирные украшения.

Sergiy PYVOVAROV

**THE SLOVANIAN SETTLEMENT'S RESEARCHES
OF VIII – IX CENTURY NEAR RIDKIVTSI VILLAGE IN 2010**

The article is dedicated to the analysis of archaeological materials that were found during researches of settlement of Raikovetska culture near Ridkivtsi village, district Novoselytsya, Chernivtsi region. In this article semi-dugouts, surface buildings are characterised, also the author tries to explain and describe the tools, pieces of armament, domestic things and jewellery. The special attention is dedicated to the surface building № 2, which used to be a handicraft workshop (smithy).

Key words: Raikovetska culture, semi-dugouts, rock-stove, slovanian smithy, jewellery.

На території Чернівецької області виявлено понад 160 пам'яток райковецької (Лука-Райковецької) культури, представлених городищами, поселеннями, культовими місцями, поодинокими могильниками та скарбами. Їхнє дослідження проведене Б.О. Тимощуком [15, с. 47-99; 16, с. 95-112; 17, с. 145-174], І.П. Русановою [13, с. 10-47; 14, с.23-45], Л.П. Михайлиною [5, с. 205-219; 6, с. 16-104; 7, с. 10-74], Я.В. Бараном [2, с. 6-27] та іншими [1, с. 68-76], дозволили встановити загальні закономірності розташування пам'яток, структуру гнізд-поселень, планіграфію городищ і селищ, типологію житлових та господарських будівель й охарактеризувати основні компоненти матеріальної культури [8, с. 56-64; 9, с. 48-55]. Разом із тим ще цілий ряд питань з минулого слов'янського населення регіону залишається маловивченим або взагалі не дослідженим. У зв'язку із цим постає нагальна потреба у масштабних розкопках слов'янських пам'яток, особливо тих, які можуть значно доповнити наші знання про історію краю у VIII-X ст. Саме до числа такого кола пам'яток належить слов'янське гніздо поселень поблизу с. Рідківці Новоселицького району.

Пам'ятка, до якої входить городище та розташоване поряд велике поселення, була виявлена автором разом із Л.П. Михайлиною у 1999 р. Вона розташована на північний захід від с. Рідківці. Більша частина поселення і городище розташовані в лісі, культурні шари із слов'янською керамікою зафіксовані також на узліссі та луках поблизу пам'ятки. Візуальний огляд поселення та городища дав змогу встановити, що на його території існує близько 80 западин від жител-напівземлянок та понад 10 западин менших розмірів, очевидно, від споруд виробничого призначення (агломерційні печі чи горни?).

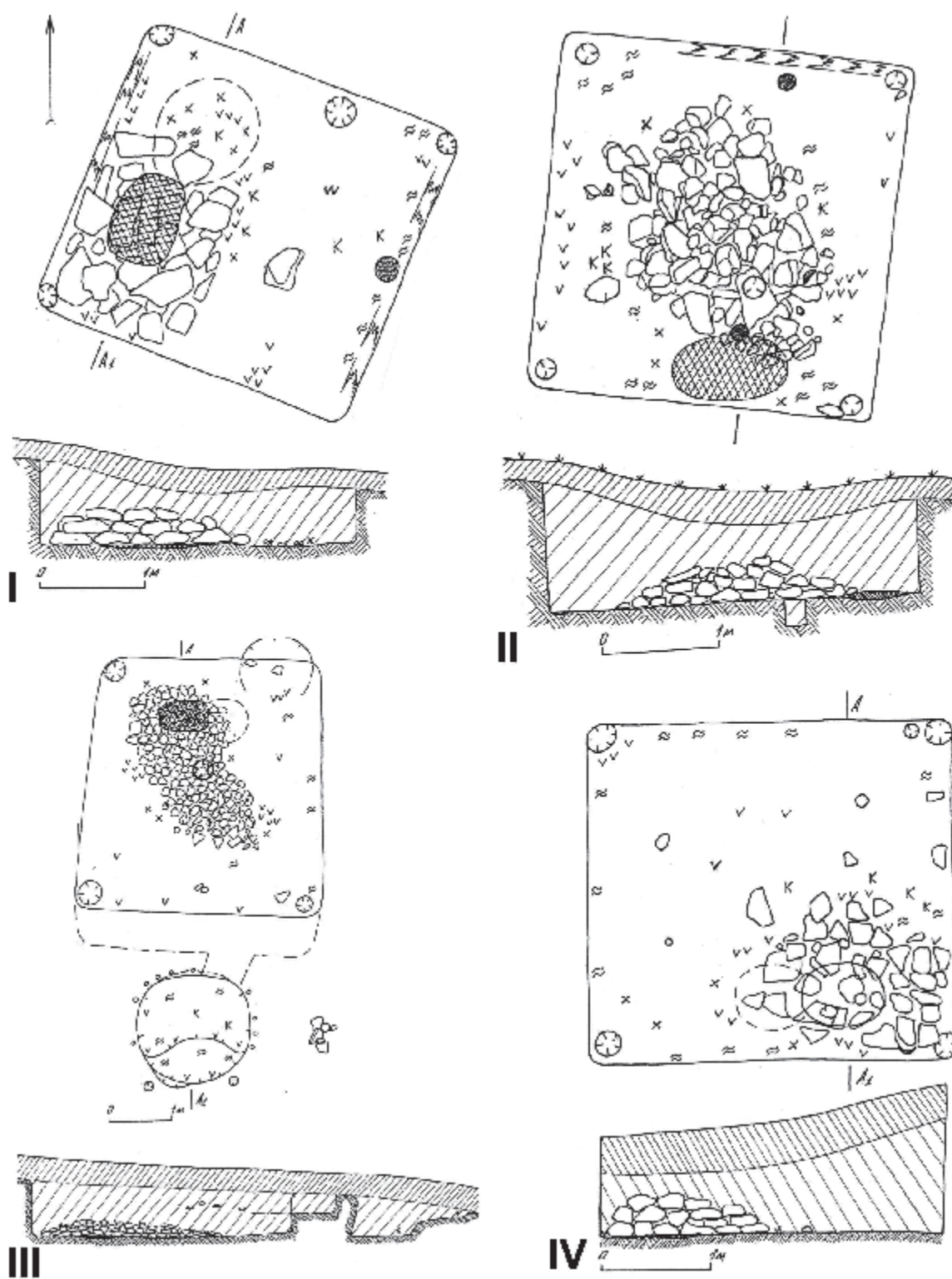

Рис. 1. Житла-напівземлянки з поселення:
 I – № 2; II – № 3; III – № 4; IV – № 5.

Поселення та городище розташовані неподалік вершини пагорба, далеко від струмків, але на його території є три потужних джерела та ряд невеликих озерець, які утворилися в котлованоподібних складках поверхні. Очевидно, що дане поселення і городище були центром слов'янського гнізда поселень, до якого входило також синхронне селище в ур. Пуста Чорнівка, яке розташовується на правому березі р. Мошків.

Під час обстеження пам'ятки в 2004 р., поблизу від западин й у культурних нашаруваннях, порушених зсувами і глибокими коліями від вивезення деревини гусеничним транспортом, було знайдено слов'янську кераміку VIII-X ст. н.е. Пізніше, на городищі (споруджене у ранньозалізному віці й пристосоване згодом слов'янами до своїх потреб) було виявлено залізний ніж із волотоподібним навершям [3, с. 79-84; 4, с. 309-316].

У 2009 р. для встановлення більш точного часу функціонування пам'ятки на місці однієї із западин (західна частина поселення) був закладений розкоп. У ньому було виявлено рештки типового слов'янського житла-напівземлянки із піччю-кам'янкою, керамікою та залізними знаряддями праці й побуту [9, с. 48-55]. Тоді ж було розпочато вивчення наземної споруди №1 (східна частина поселення), в заповненні якої були знайдені ліпна та кружальна слов'янська кераміка VIII-IX ст., дві лунниці (білонова й свинцева) та свинцева кругла підвіска [11, с.424-427]. Проте повністю дослідити споруду в тому році, через погодні умови, не вдалося. Крім того, на території поселення під час розвідкових шурфувань трапилися бронзові перстені, поясні накладки, пряжки, підвіски [12, с. 30-32] тощо.

Знайдені матеріали показали, що пам'ятка досить перспективна для вивчення, особливо важливе значення мав факт насиченості культурних нашарувань металевими виробами із заліза (знаряддя праці сільськогосподарського призначення, інструменти для дерево- та металообробки, предмети озброєння, побуту тощо) та численними прикрасами із кольорових металів. Такого типу «багаті» слов'янські пам'ятки райковецької культури були до цього часу невідомі на території регіону. Тому постала потреба у продовженні археологічних розкопок на більш широких площах, тим більше, що пам'ятка почала інтенсивно грабуватися «чорними археологами».

Дослідження на території рідківського гнізда слов'янських поселень проводилися у липні 2010 р. силами археологічної експедиції Чернівецької філії ДП «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України, до складу якої були залучені студенти-першокурсники (літня навчальна археологічна практика), викладачі факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, а також учні старших класів шкіл сіл Чагор і Опришани Глибоцького р-ну.

На території пам'ятки було закладено декілька розкопів (головним чином над западинами) в східній частині поселення. У них досліджено 4 житла-напівземлянки, 3 наземні споруди та господарська яма.

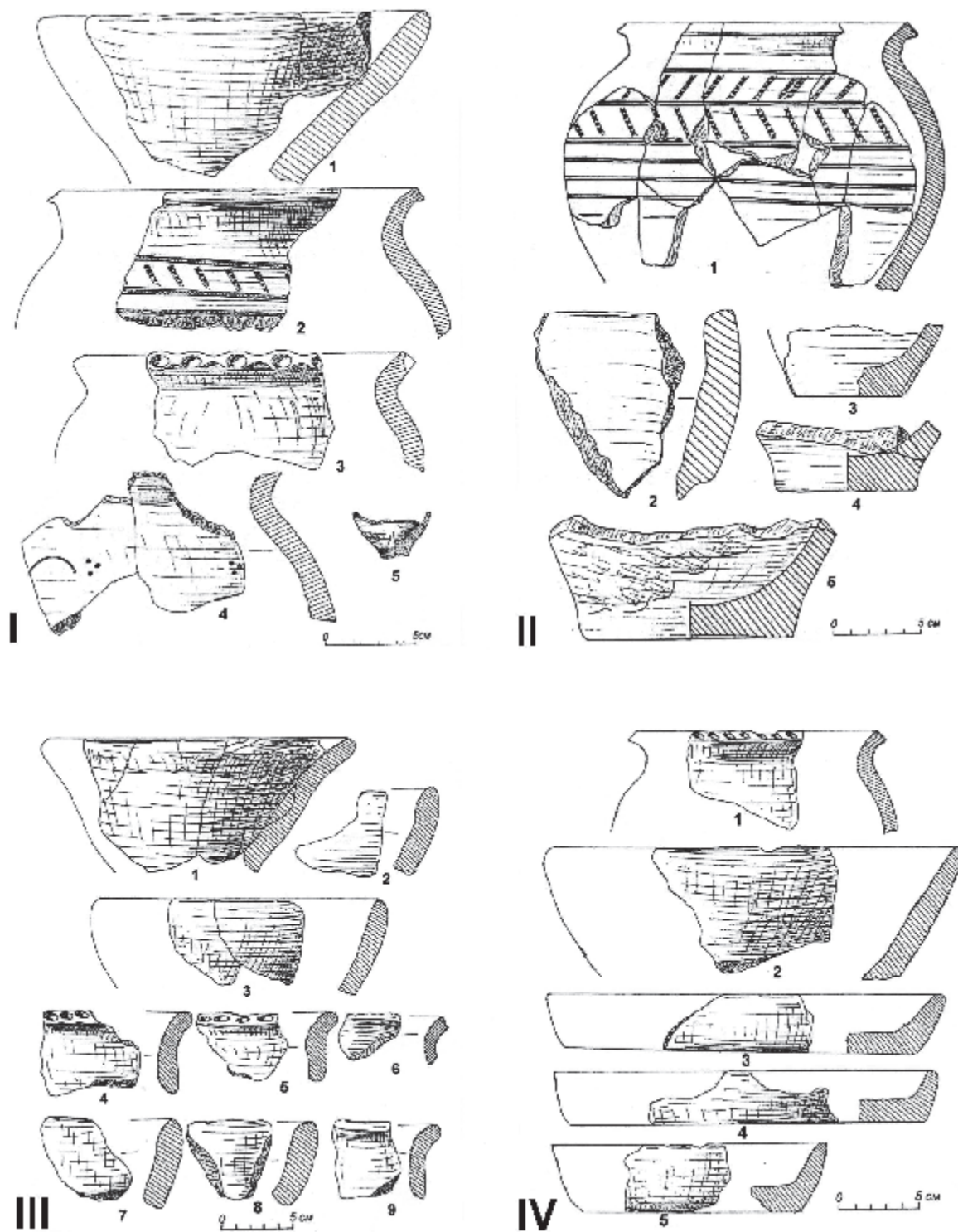

Рис. 2. Керамічні комплекси з жител-напівземлянок:
 I – № 2; II – № 3; III – № 4; IV – № 5.

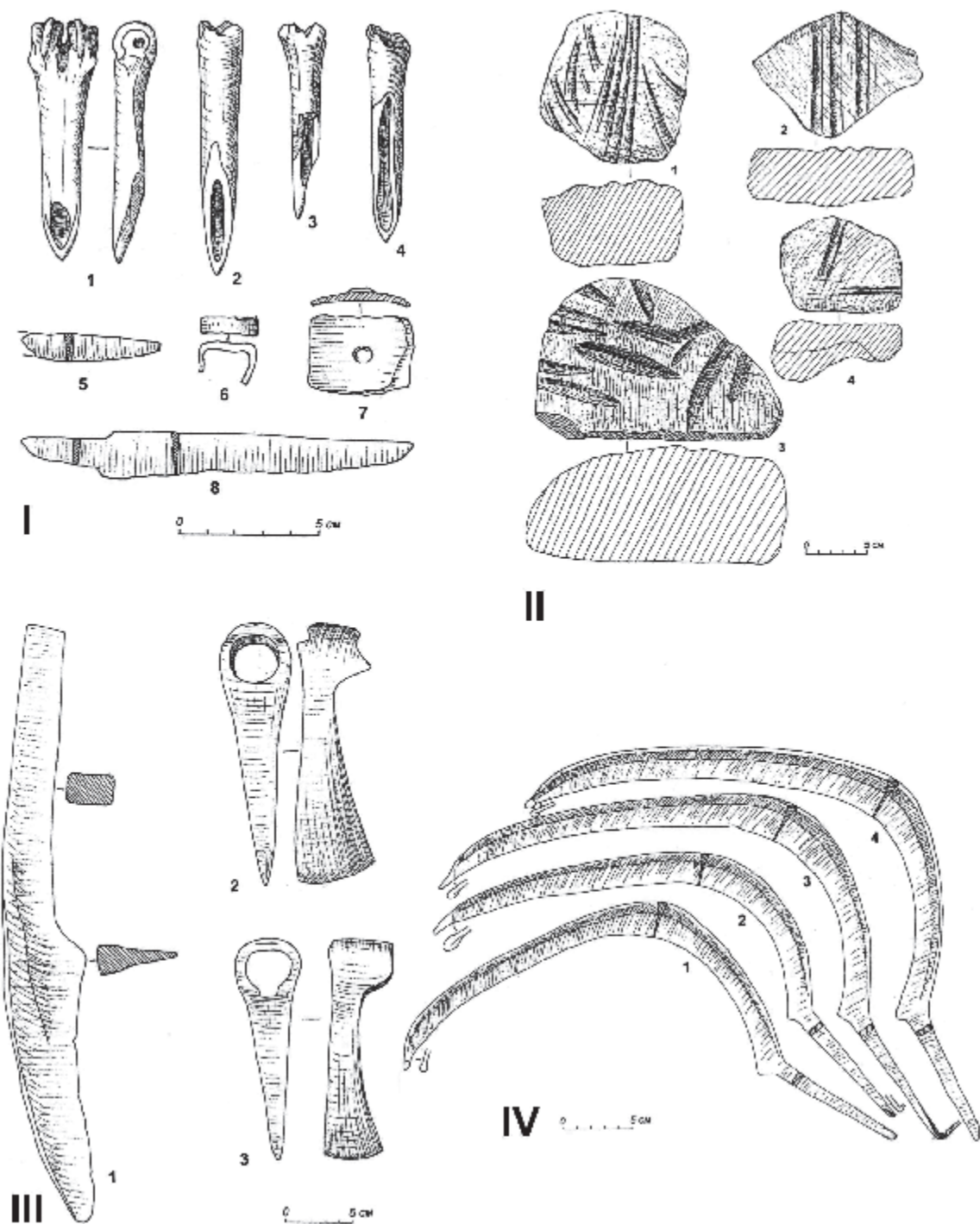

Рис. 3. Знахідки із напівземлянок:

I – кістяні проколки та металеві вироби із житлової споруди № 2;
II – пісковикові точильні камені з житла № 4; III-IV – залізні вироби
зі скарбу, знайденого в північно-східній частині поселення.

Перший розкоп розмірами 4,4x3 м продовжив дослідження наземної споруди №1, яка почала вивчатися у попередньому році (рис. 4, I). Були остаточно встановлені розміри будівлі, які мали в довжину 3,3 м, ширину 2,6 м та глибину 0,25 м від сучасної поверхні. В заповненні споруди знайдено перепалене каміння, глиняна обмазка, деревне вугілля, невеликі фрагменти ліпної слов'янської кераміки. Біля східної стіни виявлена яма діаметром 0,5 та глибиною 0,2 м, заповнена деревним вугіллям, декількома фрагментами ліпної кераміки та уламками тваринних кісток. Під час вивчення будівлі на дні описаної вище ями трапилося бронзове скроневе кільце із хрестоподібною підвіскою (рис. 8, 2). Підлога будівлі виявилася рівною із нахилом у північну сторону, в південно-східному куті простежено продовгувате заглиблення, яке, можливо, було входом до споруди (рис. 4, I). Чітких решток стін і стовпових ям простежити не вдалося, контури споруди встановлені на основі поширення культурного шару, який вирізнявся темним забарвленням на фоні світло-жовтого материка.

На віддалі 3,5 м від споруди № 1, на місці западини, був закладений розкоп №2 по її розмірах. Вивчення заглиблення підтвердило існування на даному місці слов'янського житла-напівземлянки №2 (нумерація об'єктів продовжує перелік споруд, розкопаних у 2009 р.). В результаті розкопок встановлено, що житло було орієнтоване кутами за сторонами світу (рис. 1, I). Воно було майже квадратним і мало розміри: довжину 3,3 м, ширину 3,25 м, глибину 1 м від сучасної поверхні. Заповнення житла складалося із перемішаних прошарків ґрунту, в яких інколи траплялися перепалені невеликі камені, шматочки обмазки, деревне вугілля, 2 фрагменти стінок ліпних горщиків. На глибині 0,45 м від сучасної поверхні у південно-західному куті житла були зафіксовані верхні камені опалювальної споруди. Їх розчистка показала, що це піч-кам'янка із розмірами 1,9x1,5 м, розмір поду 0,9x0,6 м. Підлога житла виявилася добре утрамбованою і чітко простежувалася завдяки значному вугільному прошарку. Будівля мала стовпову конструкцію, про що свідчать рештки стовпових ям виявлених у трьох кутах житла.

На підлозі житла-напівземлянки №2 і серед каміння печі-кам'янки було зроблено ряд знахідок. Так, на підлозі житла прямо по центру було знайдено 4 кістяні проколки, уламок залізної пряжки, уламок залізного ножа та бронзова пластина з отвором (рис. 3, I). Тут же виявлено численні уламки ліпного і кружального посуду райковецької культури, представленого фрагментами горщиків (денця, стінки, вінчики), мисок (вінчик, стінки) та мініатюрної посудини (рис. 2, I). Серед них особливий інтерес викликає вінчик кружального горщика, плічки якого орнаментовані комбінаціями із горизонтальних і похилих ліній, нанесених штампом. Серед каміння печі-кам'янки було також знайдено невелику металеву бусину із ребристою поверхнею (рис. 8, 9). На підлозі виявлено 2 перепалених камені із слідами заточки знарядь, очевидно, кістяних проколок.

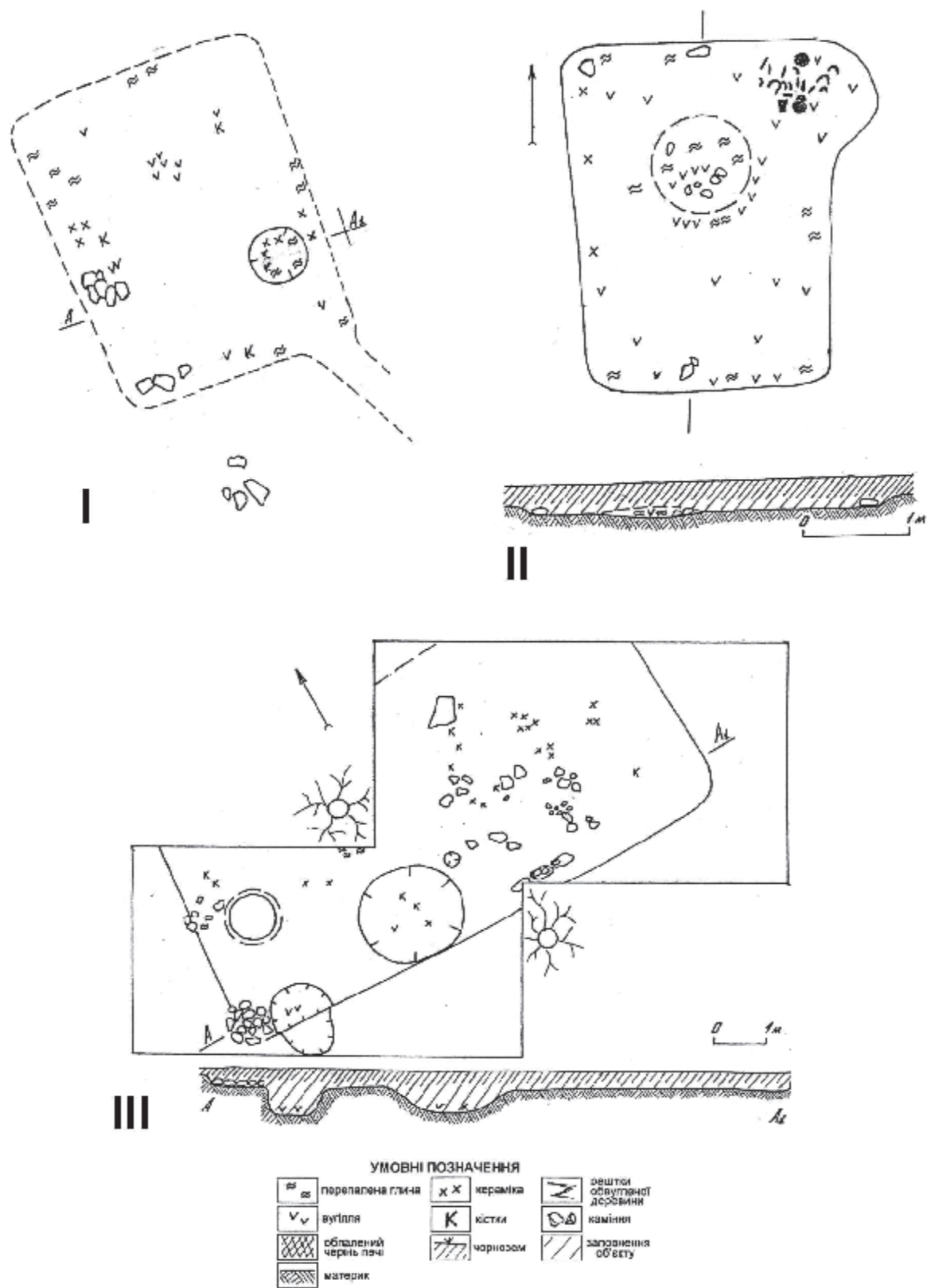

Рис. 4. Наземні споруди з Рідківського поселення:
I – № 1; II – № 2; III – № 3.

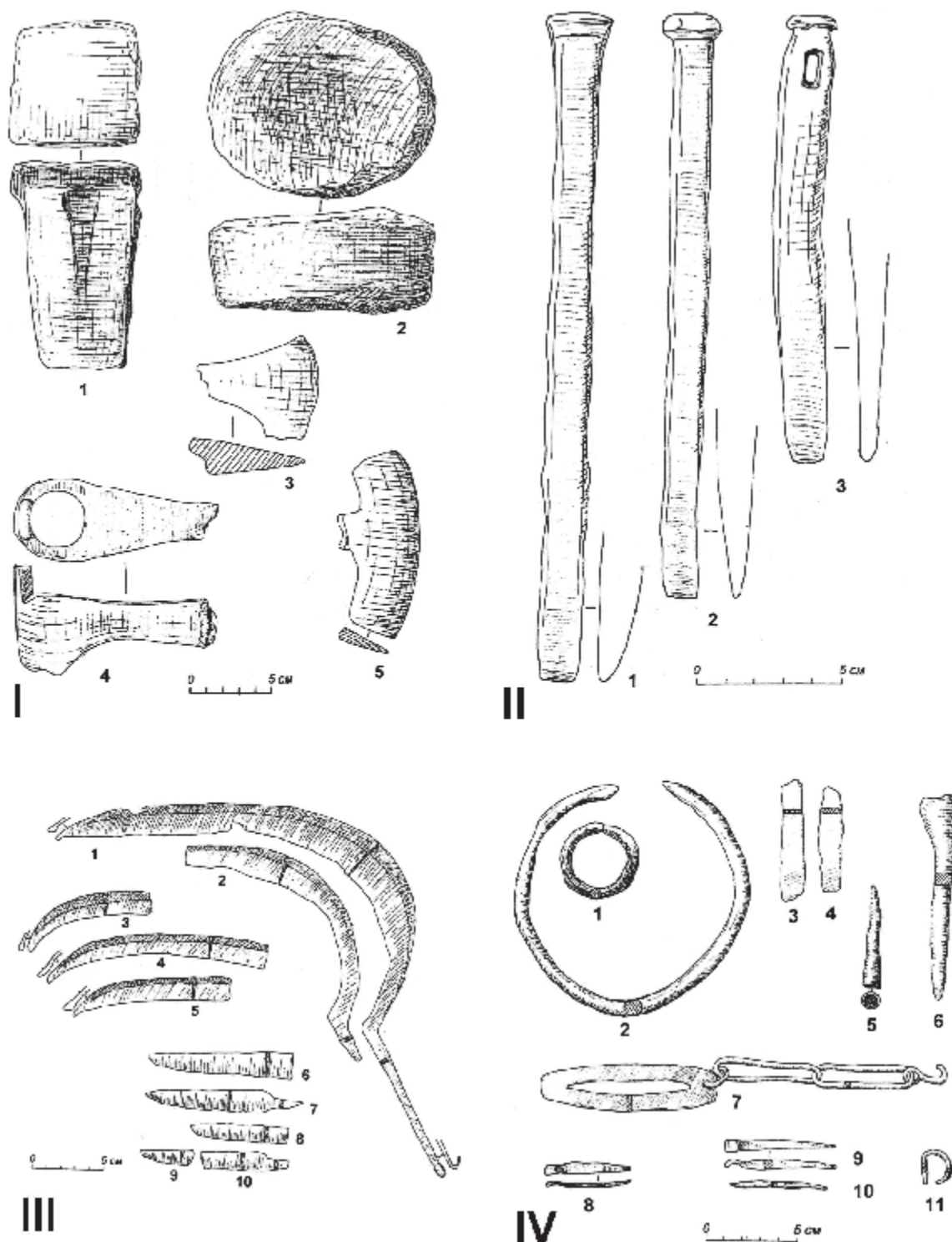

Рис. 5. Залізні предмети: ковадло, криця, зубила, поламані знаряддя праці та побутові вироби з наземної споруди № 2 (кузні).

Під час зачистки підлоги в житлі №2, поблизу північної стіни, було зафіксовано сліди від ями діаметром 0,2 м та завглибшки 0,4 м від рівня підлоги. На дні ями знайдено великий залізний ніж (рис. 3, I, 8), який був забитий гострим кінцем у материк. Можливо, це було зроблено в ритуальних цілях, або пов'язано із певними магічними діями мешканців житла.

Наступні розкопи були закладені на північ від попереднього, на місці скупчення западин. Так, розкоп №3, розмірами 5x4 м, був розбитий над однією із характерних заглиблень на місці слов'янського житла. Його більші розміри, ніж западини, мали на меті спробувати простежити вхідний тамбур до житла, але його знайти не вдалося. В центрі розкопу був виявлений котлован житла-напівземлянки №3. Напівземлянка була орієнтована (з деякими відхиленнями) стінами за сторонами світу, мала розміри: довжину 3,3 м, ширину 3,1 м, глибину 1,4 м від сучасної поверхні (1,2 м – від давньої). Контури житла чітко виділялися завдяки більш темному заповненню, а на рівні підлоги були простежені 4 стовпові ямки по кутах (рис. 1, II). В центрі напівземлянки знайдено скупчення каміння розмірами 2,5x1,8 м від зруйнованої печі-кам'янки, розташування поду в південно-східному куті показує, що спочатку опалювальна споруда знаходилася в цьому ж місці, а потім була спеціально зруйнована. Під час розкопок житла в культурному шарі над пічкою був виявлений бронзовий литий перстень з овальним щитком (рис. 8, 21). На підлозі житла трапилося небагато уламків переважно ліпної і декілька фрагментів кружальної кераміки (рис. 2, II), представленої денцями та стінки товстостінних ліпних горщиків, вінчиком і денцем конічної миски з отвором у нижній частині. Окремі вінчики посудин були прикрашені пальцевими вдавленнями по краю. Цілих форм посудин не знайдено, вдалося лише реставрувати більшу частину кружального горщика з орнаментом із горизонтальних смуг та косих ліній, нанесених штампом (рис. 2, II, 1). Серед знахідок з підлоги житла трапився перепалений камінь із відбитками на поверхні, який, можливо, був частиною ливарної форми (?).

Розкоп №4 розмірами 5,50x22,50 м був закладений поряд із попереднім. У ньому, на місці западини, було розкопано житло №4, досліджено наземну споруду №2, господарську яму №1 та простір між цими об'єктами.

Житло-напівземлянка №4, орієнтована стінами за сторонами світу, мала розміри: довжина 4,1 м, ширина 3,75 м, глибина 1,3 м від сучасної (1,15 м від давньої) поверхні. По кутах споруди простежені стовпові ямки, в північно-східному куті зафіксовані рештки вхідного тамбура. В центрі житла розташовувалося скупчення каміння розмірами 2,25x1,85 м від зруйнованої печі-кам'янки, яка свого часу стояла у північно-західному куті й була повернута устям до східної стіни (рис. 1, III). На підлозі будівлі, яка чітко виділялася чорним вугільно-попільним прошарком, було знайдено фрагменти ліпного (значно переважає) і кружального

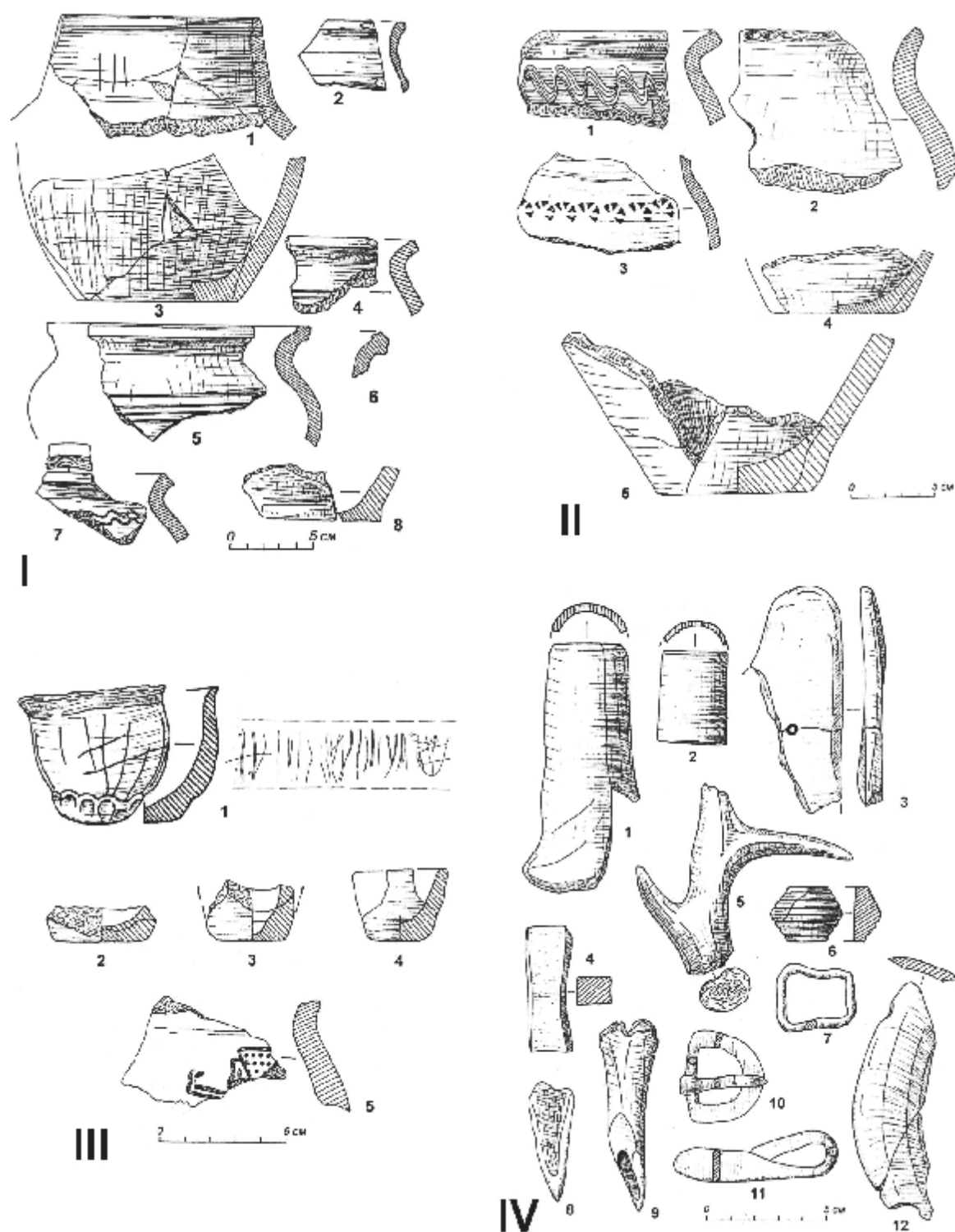

Рис. 6. Кераміка, кістяні і металеві вироби з наземної споруди № 3.

слов'янського посуду райковецької культури (уламки горщиків, сковорідок і мисок) (рис. 2, III). Серед решток печі виявлено 4 камені (пісковик) різних розмірів із слідами заточки знарядь праці (рис. 3, II). На підлозі напівземлянки також знайдено невиразні залізні предмети (уламки ножа?). В заповненні житла на глибині 0,15 м від підлоги трапилися білонові накладка на пояс (рис. 8, 19) та фрагментоване скроневе кільце «пастирського типу» (рис. 8, 1).

На віддалі 1,1 м на південь від напівземлянки на схилі природної тераси були зафіксовані сліди господарської ями, яка мала діаметр 1,8 м і глибину 1,05 м від сучасної поверхні (рис. 1, III). В її заповненні знайдено деревне вугілля, глиняну обмазку, невиразні фрагменти слов'янської ліпної кераміки та декілька фрагментів тваринних кісток.

В північній частині розкопу простежено рештки наземної будівлі №2 з розмірами 4x2,95 м та глибиною 0,3 м від рівня сучасної поверхні (рис. 4, II). Все заповнення споруди було насичене перепаленим вугіллям, глиняною обмазкою, попелом та численними залізними предметами. В центрі наземної споруди розташовувалося скупчення перепаленого каміння і глини, можливо, рештки ковальського горна. В північно-східній частині споруди, де можливо, розташовувався вхід, на площі 1x0,7 м, на рівні підлоги, було знайдено: залізне ковадло (рис. 5, I, 1), товстий злиток (таблетку) заліза (рис. 1, I, 2), фрагменти залізних поламаних виробів: сокир (рис. 5, 1), залізних кілець (рис. 5, IV, 1-2), кресало (рис. 5, IV, 7), уламки ножів, пряжки, пластин, втульчастої стріли, обручів і ручок від відер (рис. 7, II, 1-4), цілий екземпляр і 4 фрагменти серпів (рис. 5, III). Ще 5 уламків ножів знайдено в південній частині споруди. Поряд із рештками горну (?) виявлено 2 масивних залізних зубила і знаряддя, яке схоже на зубило, але з отвором у верхній частині (рис. 5, II). В північно-західному куті споруди знайдено уламок каменю-пісковика із добре відшліфованою поверхнею (точильний камінь) та два великі шматки залізного шлаку. Крім того, в заповненні споруди були знайдені і вироби з кольорових металів: литий перстень з овальним щитком (рис. 8, 23), напівбубонець (рис. 8, 8), мідна сильно коризована візантійська монета (напівфолліс) кінця VII – першої половини VIII ст. н.е. (рис. 8, 6). Тут же було виявлено невиразні уламки ліпних і кружальних посудин райковецької культури.

Виявлена наземна споруда, очевидно, була давньою кузнею, в центрі якої розташовувався горн. Відсутність чітких слідів його конструкції може говорити про його спорудження на спеціальному підвищенні, можливо, на піднятій дерев'яній платформі. Подібного типу ковальські горни відомі на території Європи ще з I тис. до н.е.

На захід від житла №3, на місці западини, був закладений ще один розкоп (№5) розмірами 5x4 м, який повторював контури заглиблення. Розкопками встановлено, що тут розташовувалося житло-напівземлянка (№5) із розмірами: довжина 3,4 м, ширина 3,2 м, глибина 1,4 м від сучасної (1,2 м від давньої) поверхні (рис. 1, IV). В південно-східному куті

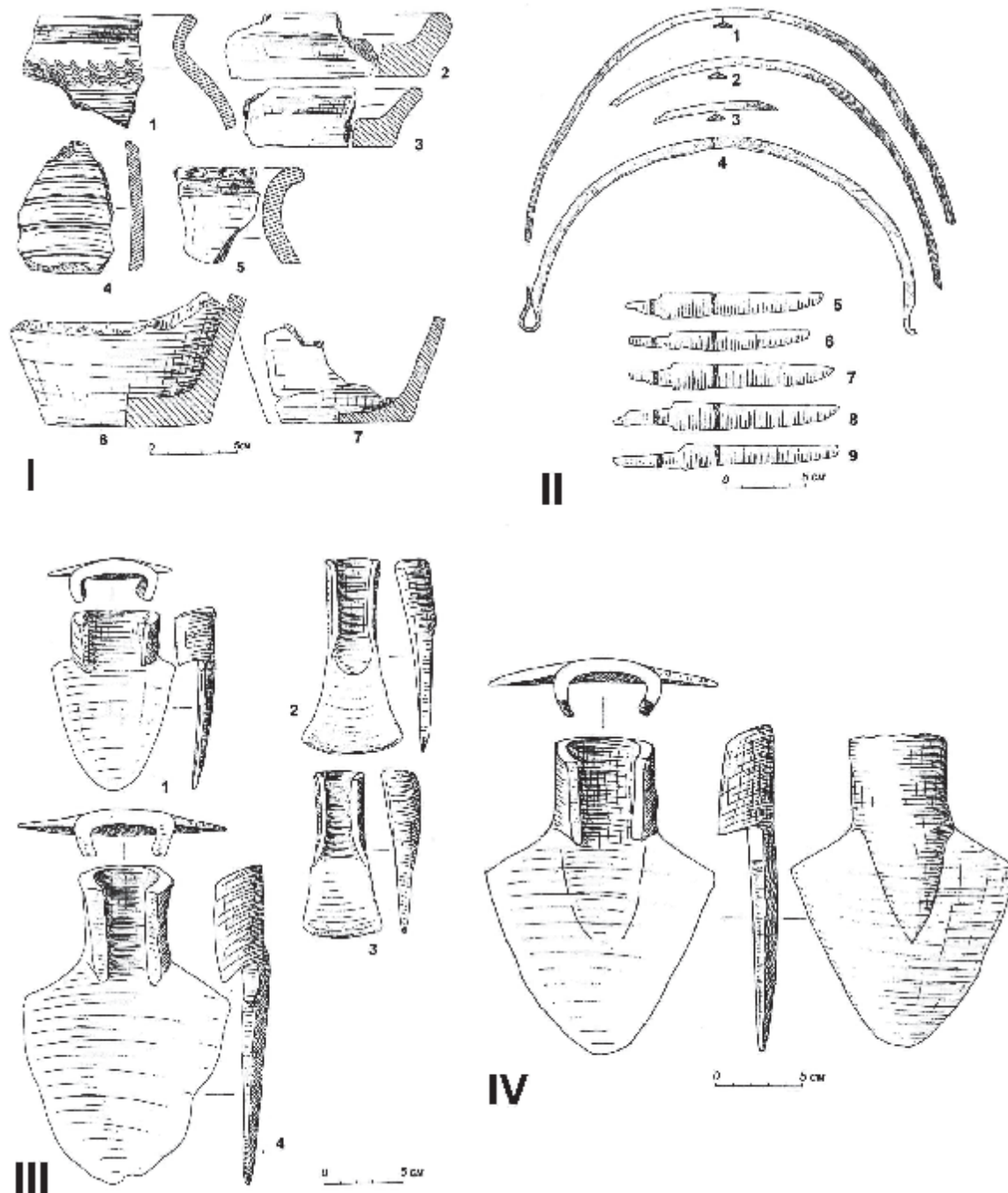

Рис. 7. Фрагменти кераміки з наземної споруди № 3 (I); залізні вироби із наземних споруд № 2 і № 3 (II); залізні наральники та мотичка з культурного шару городища (III, IV).

житла виявлено піч-кам'янку з розмірами 1,8x1,6 м та висотою 0,56 м. Її черинь мав овальну форму і розміри 0,6x0,46 м. Устя печі було повернуто до західної стіни. На підлозі житла знайдено уламки виключно ліпного слов'янського посуду, представленого фрагментами вінчиків, стінок і донець горщиків, вінець і донець конічних мисок та уламків сковорідок (рис. 2, IV). Серед інших знахідок привертає увагу поясна накладка (рис. 8, 18) та трьохрога лунниця із стилізованими закінченнями бічних відрогів (рис. 8, 3).

Між розкопами №1 та №4 на горизонтальній площадці тераси був закладений ще один розкоп №6. В ньому вдалося простежити рештки наземної споруди №3. Повністю її розкопати не вдалося, завадили дерева (рис. 4, III). Її розміри становлять: довжина 9,9 м, ширина близько 4-х метрів, глибина 0,35 м від сучасної поверхні. На площі споруди виявлено 3 ями діаметрами 2, 1,5, 1,8 м та скупчення каміння у вигляді невеликої кам'яної площадки. У заповненні споруди трапилася велика кількість ліпної та кружальної кераміки (рис. 6, I-III). Серед них на особливу увагу заслуговують уламки мініатюрних посудин (рис. 6, III), одна з яких має ряд прокреслених ліній, та уламок кружальної посудини з штампованим орнаментом (рис. 6, II, 3) та пролощеною поверхнею. До інших категорій знахідок належать кістяні вироби (лопатки, проколки, лоцила), уламки обпилених ріг косулі (рис. 6, IV), глиняне пряслице (рис. 6, IV, 6), залізні пряжки, кресало (рис. 6, IV, 11), 5 залізних ножів різних розмірів (рис. 7, II, 5-9).

В цій же наземній споруді був знайдений пластинчастий перстень із загадковим орнаментом чи написом (?) (рис. 8, 15) та декілька сильно фрагментованих залізних вироби.

На території поселення в місцях, зрушених зсувними процесами проводився пошук металевих предметів при допомозі металодетектора. В східній частині поселення було виявлено скарб залізних знарядь, який складався із п'яти предметів: чересла, 4 серпів і 2 сокир (рис. 3, III-IV). Скарб був захований за межами поселення в спеціально викопаній на глибину 0,5 м від сучасної поверхні ямі розмірами 0,7x0,9 м. Контури ями чітко простежувалися на фоні материкового ґрунту. Слідів будівель в закладених поблизу траншеях не виявлено.

В південно-східній частині пам'ятки, найбільш порушеній зсувами, також при допомозі металодетектора було знайдено: 2 мотички (рис. 7, III), 3 наральники різних розмірів (рис. 7, III-IV). Тут же були виявлені прикраси: поясні накладки, пряжки та їх деталі (рис. 8, 10, 11, 12-14, 17), ремінні розподільники (рис. 8, 27-28), нашивні круглі бляшки (рис. 8, 24-26), перстені (рис. 8, 20, 22-23) та лунниці (рис. 8, 4, 7).

Виявлені під час розкопок слов'янського поселення біля с.Рідківці археологічні матеріали дозволили отримати якісно нову інформацію про населення регіону в VIII-IX ст., зокрема, значно розширили наші знання про господарську діяльність та зв'язки (торгово-економічні та політич-

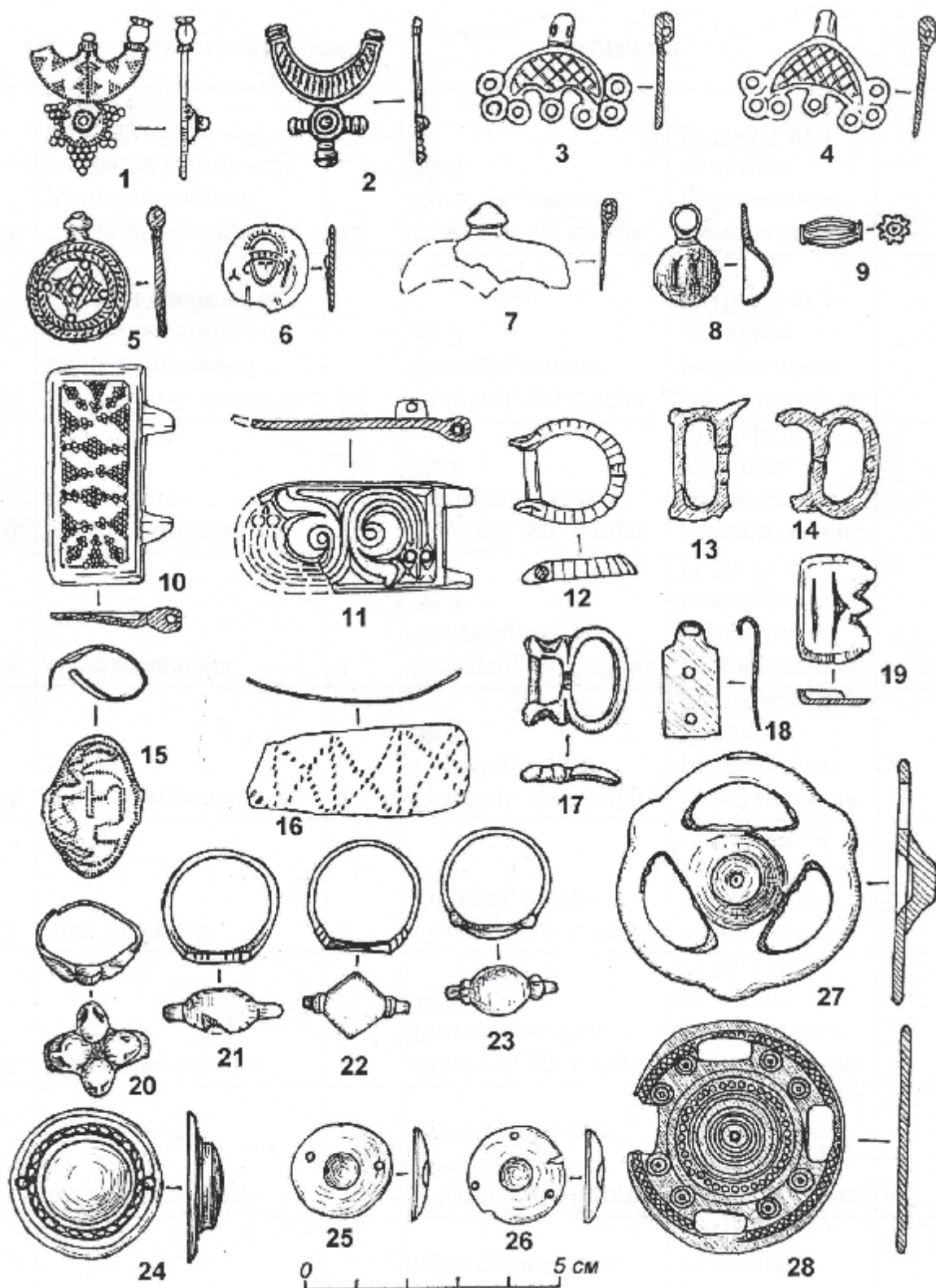

Рис. 8. Прикраси та вироби з кольорових металів, виявлені на території поселення та в розкопаних будівлях.

ні) місцевого населення із жителями сусідніх територій. Знайдений на пам'ятці комплекс артефактів також по-новому висвітлює духовну культуру його мешканців. Археологічні дослідження пам'ятки будуть продовжені у наступні роки.

Джерела та література: 1. Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – К.: Наукова думка, 1990; 2. Баран Я.В. Слов'янська община. – Київ-Чернівці: Зелена Буковина, 2004; 3. Мисько Ю., Пивоваров С. Ніж із волютоподібним навершшям із городища в с.Рідківці // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці: Прут, 2005. – Т.1 (19). – С.79-84; 4. Мисько Ю.В., Пивоваров С.В. Находки ножей с волютообразными навершиями в Верхнем Попрутье и Среднем Поднестровье // Stratum plus. Культурная антропология и археология. – С.-Петербург-Кишинев-Одесса-Бухарест, 2010. – №5. – С.309-316; 5. Михайлина Л.П., Тимошук Б.А. Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII-X вв. // Славяне на Днестре и Дунае. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 205-219; 6. Михайлина Л.П. Населення Верхнього Попруття VIII-X ст. – Чернівці: Рута, 1997; 7. Михайлина Л. Слов'яни між Дніпром і Карпатами. – К: ІА НАН України, 2007; 8. Пивоваров С.В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI – перша половина XIII ст.). – Чернівці: Зелена Буковина, 2006; 9. Пивоваров С.В. Археологічні матеріали про етнічну ситуацію та суспільно-політичний розвиток земель Буковини в другій половині V – X ст. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк, 2009. – № 13. – С. 48-55; 10. Пивоваров С.В. Охоронні археологічні дослідження слов'янських пам'яток на Буковині у 2009 р. // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології. – Чернівці: Прут, 2010. – Т. 1 (29). – С. 41-54; 11. Пивоваров С.В. Прикраси слов'янського населення Буковини (нові знахідки) // Матеріали й дослідження з археології Прикарпаття і Волині. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2010. – Вип. 14. – С. 424-427; 12. Пивоваров С. Ювелірні вироби з поселення райковецької культури в околицях с.Рідківці // Тези Міжнародної наукової конференції „Пам'ятки Тустані в контексті освоєння Українських Карпат у доісторичну добу та в середньовіччі». – Львів-Тустань, 2011. – С. 30-32; 13. Русанова И.П. Славянские древности VI-IX вв. между Днепром и Западным Бугом. – М.: Наука, 1973; 14. Русанова И.П., Тимошук Б.А. Кодын – славянское поселение V-VIII вв. на р.Прут. – М.: Наука, 1984; 15. Тимошук Б.О. Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. – К.: Наукова думка, 1976; 16. Тимошук Б.А. Восточнославянская община VI-X вв. н.э. – М.: Наука, 1990; 17. Тимошук Б.А. Восточные славяне: от общины к городам. – М.: Изд-во МГУ, 1995.